

Pásztor Éva

A történeti források szocioonomasztikai felhasználhatósága a helynévrendszerek vizsgálatában*

1. A települések határának helynevei behatóbban csak a területeik részletes dokumentálása óta, azaz a történeti források felszaporodásától, a 17–18. századtól kutathatók. Kivételes esetben akadnak olyan települések is, amelyekről a különféle birtoklástörténeti folyamatok (például a földrendezés, a tagosítás) megindulásával párhuzamosan zajló térképezés és földmérés előtti időkből is igen bőséges adathalmazzal rendelkezünk, amennyiben onnan rendszeres birtok- és népesség-összeírások, határjárások maradtak fent. Összességében mégis azzal kell számolnunk, hogy a források fennmaradása igen esetleges, évszázadonként nagyfokú egyenetlenséget mutat, s ráadásul egy-egy település határneveinek a különféle korokból összegyűjtött állománya heterogén természetű. A névállomány heterogenitása elsősorban abból fakad, hogy maguknak a történeti forrásoknak a jellege tér el alapjaiban egymástól: míg ugyanis a történeti névanyag alapjául a különféle, főként 18–19. századi térképek, telekkönyvek, tagosítási iratok, jegyzőkönyvek stb. szolgálnak, addig a modern kori névkorpusz elsősorban az adatközlőktől származó névadatok révén állhat egybe. Az pedig, hogy az adott forrás mely korban, milyen céllal született meg, helyi vagy országos hivatalos szerv készítette, magából a forrásból származó helynevek névhasználati értékét alapvetően meghatározza. Ahhoz tehát, hogy a vizsgált terület határnévanyagát a tényleges, valós névhasználat felől bemutassuk, s ennek alapján általánosabb, elméleti tanulságokat fogalmazhassunk meg, célszerű differenciáltan kezelnünk a különféle forrástípusok névanyagát is. Írásomban ennek lehetséges módszertanát és konkrét vizsgálati lehetőségeit mutatom be olyan módon, hogy két forrástípusnak, a térképeknek és a határjárási leveleknek a névhasználati eltéréseire (és esetenként azonosságaira) igyekszem rámutatni egy konkrét település, Hajdúnánás példáján.

A névhasználatra vonatkozó elemzés nem előzmények nélküli a magyar névtudományban. A korábbi szakirodalomban gyakran állították szembe a névhasználat szempontjából a népi neveket a hivatalos elnevezésekkel, a névkeletkezés

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

terén pedig a természetes neveket a mesterséges elnevezésekkel (lásd például KIRÁLY 1970, MEZŐ 1982, REUTER 1983 stb.). Az előzményirodalomhoz is részben kapcsolódva a következőkben konkrét példák segítségével azt igyekszem föltárni, hogy a névstruktúrákban melyek lehetnek azok a tipikus esetek, amelyek nem valós névhasználatot rögzítenek, hanem sokkal inkább a forrás — mint hivatalos, többnyire jogi aktust rögzítő dokumentum — készítőjének a számlájára írhatók. És ezzel összefüggésben olyan fogódzókra is megpróbálok rámutatni, amelyek a különféle névhasználati szintek szétválasztásában a segítségünkre lehetnek. Ilyen megközelítésben pedig végül azt is megkísérelhetjük eldönteni, hogy az elemzett forrástípusok névadatai mennyiben tekinthetők konstruált, a hivatali ténykedés során keletkező (sokszor egyszeri) elnevezéseknek, vagy mennyiben tükrözik a helybeli adatközlők tényleges névhasználatát. Ezek a kérdések ugyanis alapjaiban határozhatják meg a történeti források, sőt ezen túlmenően a forrástípusok értékét is.

2. A történeti források közül a szűkebb földrajzi területhez tartozó helyneveket kutató számára elsősorban a t é r k é p e k jelentik az egyik leginkább hasznosítható forrásanyagot. A Kárpát-medencére vonatkozó térképezés történetét ezidáig többen bemutatták már (STEGENA 1981, 1998, FODOR 1952–1954 stb., nyelvészek közül a kérdés vázlatos összefoglalását lásd KISS L. 1982: 478–9).

2.1. A térképezés kezdeti időszakában (a 16. századtól kezdve) többnyire kevéssé részletes, az egész Magyarországot ábrázoló térképek születtek, amelyek a nagyobb folyókat és a településeket jelenítették meg csupán (lásd ehhez például az „Atlas Hungaricus” című kiadványt: SZÁNTAI 1996). Évszázadokon át jórészt ilyen típusú, ún. o r s z á g t é r k é p e k készültek.

Egy-egy település határnévanyagának vizsgálatában az o r s z á g o s f e l m é r é s e k térképlapjai már sokkal inkább hasznosíthatók (EKFT., MKFT., HKFT.). Ezek speciális, kifejezetten katonai cél érdekében jöttek létre, s így az ebből a szempontból elsődlegesnek számító tereptárgyakat (kiemelkedéseket, mocsarakat, folyóvizeket, ereket, utakat stb.), ezek állapotát s a denotátumok pontos helyét rögzítették, gyakran a hely nevének feljegyzése nélkül. A korábbi helynévkutatók e térképlapok névanyagtartalmának nagyfokú egyenetlenségét, a területek közötti névmennyiség és -sűrűség eltérését hangsúlyozták (KISS L. 1982: 480, REUTER 1983: 9). Jelentősége a névkutatás számára egy-egy település határnévanyaga kapcsán azonban mégis igen nagy, hiszen a helyi jelentőségű objektumok első feltérképezése mégiscsak ennek a nagyszabású vállalkozásnak a révén valósult meg, és ráadásul a térképlapok a folyószabályozások előtti állapotokat, az egykori településszerkezetet, közigazgatási és birtokviszonyokat is rögzítik.

2.2. A országos felmérések mellett már a 18–19. században megjelentek a kisebb földrajzi térségekről készített nagy méretarányú térképek, amelyek több-

nyire ún. tematikus térképek. Keletkezésüket a háborúk során elpusztult területek felméréseinek szükségszerűsége, a nagy folyószabályozások és olyan gazdasági folyamatok, mint az úrbérrendezés, erdőgazdálkodás stb. határozták meg (BAK 2009: 70–2, WINKLER 1992a: 131 és 1992b: 158).¹ Ennek megfelelően a levéltárak e dokumentumtípus legkülönbözőbb csoportjait őrzik: fellelhetők közöttük mezőgazdasági (úrbéri, tagosítási, kataszteri, birtokmegosztási, művelési ágak megoszlását mutató, egyes művelési ágakra fókuszáló) térképek éppúgy, mint felmérési, vízrajzi, áttekintő, közigazgatási, egyházi stb. térképek (RÉFI OSZKÓ 1993: 63). Ezek a gyakran nagyszámú névanyagot tartalmazó források jórészt a helyszínen, tényleges felmérés során készültek (WINKLER 1992b: 159), nem véletlen tehát, hogy az 1960-as években meginduló megyei, járási helynévgyűjtések törekedtek a névanyaguk feldolgozására. Ez pedig nyilvánvalóan együtt járt azzal, hogy az effajta történeti dokumentumokat elméleti-forráskritikai nézőpontból is alaposabban szemügyre vették (lásd például KIRÁLY 1970, NYIRKOS 1970, TÍMÁR 1981, KISS L. 1982, REUTER 1983, SEBESTYÉN 1984–1985 stb.). Az, hogy e típust igen korán felfedezte magának a helynévkutatás, több tényezővel magyarázható. E forrásoknak a fentiekben már említett jellegzetessége, az tudniillik, hogy a sokszor tekintélyes mennyiségű névadat mellett képi ábrázolások is egyben, igen lényeges előnyt nyújt számunkra, hiszen rajtuk a nevet viselő objektumok jól azonosítható földrajzi helyhez rendelődnek, így általuk az egyes helyek pontosan lokalizálhatók. A helynévkutatás számára ez pedig az egyik legalapvetőbb kérdés, hiszen a nyelvi rekonstrukció alappilléret jelenti (HOFFMANN 2008: 12). Nem csoda tehát, hogy e dokumentumok névtudományi forrásértékét részben éppen ebben látták a kutatók (lásd például NYIRKOS 1970: 92, KISS L. 1982: 481, SEBESTYÉN 1984–1985: 94). Az adott térkép forrásértékét ugyanakkor nem csupán a lokalizálhatóság határozza meg, hanem a helynév etimológiája szempontjából olyan lényeges információk felbukkanása is, mint az időben az első előfordulás, a névadás háttere, a névkörnyezet (KISS L. 1982: 479, 481–3); vagy új adatok, alakváltozatok megjelenése (NYIRKOS 1970: 91); sőt az egy földrajzi térséget ábrázoló, különböző időkben készült térképek egymásra vetítése nyomán maguknak a helyneveknek a változása is nyomon követhetővé válik (TÍMÁR 1981: 165).

2.3. Hajdúnánás határának helyneveit a maguk történeti mélységében jórészt a 18–19. századtól tanulmányozhatjuk, s a helynevek többségének első előfordulása a térképekről származik.² A terület térképes felmérésére az úrbérrendezésnek

¹ A 18. századi úrbérrendezés már önmagában rendkívül nagy hatást gyakorolt a helyi térképezésre, hiszen a folyamat során minden egyes településről legalább egy térképet kellett készíteni (vö. PLIHÁL 1992: 164).

² Számolva azzal, hogy az egyes helyek a történeti forrásokban név szerint említődnek-e vagy sem, azt mondhatjuk, hogy a 18–19. század előtt csupán elszórtan akadhatunk helynevek nyomára: a

nem volt közvetlen hatása (a hajdúvárosokban kiváltságolt területek lévén nem volt földesúri birtok, s a települések lakói nem jobbágyok voltak, vö. OROSZ 1973: 143). Az 1779 és 1784 között zajlott a földrendezés (OROSZ 1973: 95), illetve az azóta Nánás határát gyarapító Tedej birtok és a szomszédos települések határainak kijelölése, Vid birtok felosztása stb. viszont mind hozzájárultak a térség térképi ábrázolásához. Ennek következtében pedig a 18. század második felétől folyamatosan rendelkezésre állnak a területre vonatkozó térképes források. A város határát ábrázoló legkorábbi térkép 1783-ban készült (HBML HvT. 5/b, másolata: HvT. 2/a, 1867), amely a határt még a bérelt puszták nélkül mutatta. A még ugyancsak a 18. század második felében keletkezett térképek KNEIDINGER ANDRÁS tervező nevéhez köthetők, aki a tokaji kamarai uradalomról, s az ehhez tartozó birtokokról több térképet is készített.³ Ezek egy része a Magyar Országos Levéltár gyűjteményében (lásd például a MOL S11 No 532; MOL S11 No830: 1, 14, 16, 22, 23 stb. jelzetű térképeket), másik része pedig a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltárában található meg (HBML HvT. 5/a). A térképezés elterjedésével egy időben, a 19. századtól kezdve Hajdúnánás határáról is nagyobb tömegben jelentek meg a különféle céllal készített térképek, amelyek az alábbi csoportokba sorolhatók: 1. az országos kataszteri felmérések másolatai (HBML HvK. 1/1–7, 1869), 2. a földtagosítás során keletkezett, egy-egy nagyobb határrészt részleteiben ábrázoló térképek (HBML HmK. 10, 11, 12), 3. a kataszteri térképekkel teljesen megegyező térkép kivonatok, amelyek egy kisebb terület részletes, helyfajta szerint osztályozott földjeit mutatja be (így például a *Nyicki-rét*-ről 1893-ban készült HBML HmT. 18 jelzetű térkép), 4. (ideiglenes) földfelosztások révén keletkezett térképek (HBML HvT. 49, 1856; HBML Ny. 34, 1858; HBML HvT. 56, 1858), 5. növényzeti és vízrajzi térképek (HBML HvT. 51, 1857; HBML HvT. 53, 1857), 6. a Tisza árterének a határban való kiterjedését ábrázoló térkép (HBML HvT. 39, 1854) és 7. a település egész határát ábrázoló és csupán a nagyobb határrészek elhelyezkedését bemutató térkép (1920, HBML Ny. 117).

E térképi források a névtudományi felhasználhatóságuk szempontjából is lényeges különbségeket mutatnak: a 19. század végétől keletkezett tagosítási térképeken például csupán a földek tulajdonosainak nevei szerepelnek; a gazdasági térképek némely darabja pedig a denotátumok korabeli (így például a Tisza szabályozása előtti) jellegét ugyan hitelesen ábrázolja, ám helyneveket nem tartalmaz, ennél fogva jelentősége a névtani kutatások szempontjából igen csekély.

vizsgált területről középkori határjárás nem áll a rendelkezésre, s a 15–16. századi források is csupán a település (illetve az azóta a határhoz csatolt elpusztult települések) nevét őrizte meg (lásd például a török defterek összeírásait: VELICS–KAMMERER 1886–1890; a boszorkánypercek anyagait: KOMÁROMY 1910; a Kamara összeírásait: UC. stb.).

³ Ilyen birtok volt az azóta Nánás határát részben gyarapító Vid, az egészében odacsatolt Tedej vagy például Büd (a későbbi Tiszavasvári része) is stb.

A fentiekkel összhangban vizsgálódásaink körébe olyan 18. századi korai térképeket vonhatunk be leginkább, amelyek nagy méretarányban mutatják az egyes határrészeket, azaz kellően részletesek. A határjárások, illetve ezzel együtt a birtokmegosztások kapcsán készült térképlapok egyik sajátos jellemzője az, hogy egy jól definiálható, az egyes birtokok határainak rögzítésére irányuló jogi aktus révén születtek meg. A vizsgált területre vonatkozóan négy ilyen térképpel rendelkezünk, amelyek közül egy Tedej birtok, három pedig Vid határait mutatja be nagyjából ugyanabból az időből (Tedej: 1767–1779, MOL S11 No830: 23; Vid: 1767–1779, MOL S11 No830: 22; 1776, OSZK TK 136; 1808 körül MOL S11 No1500). A forrásoknak ebbe a körébe ugyancsak jól illeszkedik a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár állományában lévő, 1780 körül készült HBML HvT. 5/a jelzetű térkép, amely a Tedejről fent említett térkép kivonata, a birtoknak csak a felét, az akkor még nem Nánás határát gyarapító Belső-Tedej birtokot ábrázolja részletesen.

3. A kutatókat a térképekkel kapcsolatban leggyakrabban a nyelvhi-telesség kérdése foglalkoztatta. A probléma elsőként MOLNÁR JÓZSEFnek az első magyar térképről írott munkájában merül fel, aki szerint a térkép betűhív formáinak archaikussága felveti annak a lehetőségét, hogy Lázár deák a kancellárián esetleg régi térképekhez juthatott hozzá, amelyeket lemásolt, összeszerkesztett, átvéve az archaikus írásmódú helyneveket is (1978: 177). MOLNÁR megkísérli különválasztani az íráshibákat a térképész saját nyelvjárásához tartozó elemektől, illetve az esetlegesen átvett, megőrzött régi formájú nevektől. A nyelvi hitelesség ügye ebből a szempontból azt a kérdést veti tehát föl, hogy a térképek mint források mennyiben tükrözik a helyi adatközlők névhasználatát, és melyek azok az adatok, amelyek nem tőlük, hanem sokkal inkább a mérnök, a nyomdász, a szedő stb. révén kerültek a forrásokba. Ez a probléma készíthette korábban a kutatókat arra, hogy az ezekben a dokumentumokban szereplő névadatokat csupán nagyobb óvatossággal használják fel névelemzéseikben következtetések alapjaként.

3.1. A kéziratos térképeken gyakori az olyan „eltorzult” írásmódú helynév (TÍMÁR 1981: 167), amelyből a név eredetét közvetlenül nem is tudjuk levezetni. Máskor viszont éppen az eredet, a névadás háttere válik földeríthetővé e források segítségével (KISS L. 1982: 481). A nánási *Zagolya* helynév etimológiájának a felfejtéséhez például a második katonai felmérés (MKFT.) térképlapja nyújtott adalékot: eszerint ugyanis a Szőke-ér és a Süldős-ér által határolt földterületet nevezik így; s a helynév etimonja a *zugoly* 'a folyó kanyarulatában levő, illetve a folyóelágazások közötti száraz terület' jelentésű főnév (vö. ÚMTsz. *zugoly*; alapszava a *zug* ~ *szug*, TESz. *zug*), amely utóbb a néveredetet már világosan nem mutató változatokban jelenik meg (1783, HBML HvT. 5/b; 1783/867, HBML HvT. 2/a; 1855, HBML HvT. 48/2; 1990, DRAVICZKY 1990: 16: *Zago-*

lya, 1782–1785, EKFT.: *Zágójá*, 1854, HBML HvT. 39: *Zágolya*, 1972, KÖRÖSI 1972: 54: *Zagoja*).

3.2. Egy-egy térképen a szokatlan lexikális felépítettségű névadatok felbukkanásakor is fölmerülhet a helynevek kutatójában a gyanú, hogy az ilyen névadatok vélhetően nem a valós névhasználatot mutatják. Előfordulhat ugyanis, hogy a térképen nem is magának a denotátumnak a neve, hanem valamiféle helymegjelölése olvasható, például *w:h: zu Dorog* (tkp. 'csárda Dorog felé [Dorog felé vezető út mellett]', 1782–1784, MOL S12 Div11 No2). SEBESTYÉN ÁRPÁD szerint az effajta, a térképezés körében gyakran előforduló elemek az ún. körülírásos helymeghatározások (további példák tőle: *Kert után való földek, telekhelyek, urasági földek, úrbéri táblák* stb., SEBESTYÉN 1984–1985: 89), amelyek közvetlenül az adatközlőktől származnak ugyan, ám nem tulajdonnévként, hanem „közszói objektum-megjelölések”-ként kell értékelnünk őket. REUTER ellenben az ezekhez igen hasonló *Igali határ melletti* és *Szóllókra közép-féle* alakulatokat mesterséges, a mérnök névhasználatát tükröző adatoknak tartja (1983: 15). A legutóbbi időkben BÁRTH M. JÁNOS kutatásai azt mutatják, hogy a székelyföldi történeti forrásokban gyakran szerepelnek határozós szerkezetű, „valamire/valahová menő” típusú, lexikális struktúrájában határozóragos köznévi (vagy helynévi) + folyamatos melléknévi igenév (*menő, jövő, kelő, járó* stb.) szerkezetű alakok: például *Rétremenő, Vízremenő, Felhágó* stb. (2010: 214, 220). Ezeket a történetiségben néhány településen ráadásul különösen gyakran használhatták, még ha használatuk a jelenkorra jelentősen vissza is szorult (i. m. 219). Mindezeket látva BÁRTH M. JÁNOS felveti annak a lehetőségét, hogy esetleg néhány névlejegyző írásbeli névhasználatára lehetett jellemző e forma (i. m. 215). Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a névanyagomból vett példákat (1886: *Evangelikus-református-egyházi-föld*, HBML HmT. 13; 1855: *Kocsmához-tartozó-kaszáló*, HBML HvT. 48/1 stb.) bonyolult és „névszerűtlen” szerkezeti felépítés jellemzi, s a többszörös bővítményi előtaggal álló formák tulajdonnévi státusa is igen nehezen ítélnélhető meg: sokkal inkább látszanak körülírásoknak. Ha azonban a fenti adatokra vonatkozó helyről a későbbiekben (vagy esetleg korábbi időkben) rendelkezünk adatokkal, akkor olykor igen megbízhatóan dönthetjük el egy-egy forma névhasználati értékét is. A fenti helyeket például *Egyház földje* (DRAVICZKY 1990, térképmelléklet) és *Korcsma-kaszáló* (é. n. HBML HvT. 1) neveken is említik más dokumentumok.

3.3. A térképezés körében adódnak olyan esetek is, amikor az egyes objektumok nevei különféle névszerkezeti változatokban bukkannak föl más és más térképeken, például *Nagy-Horgoló-nyomás* (é. n., HBML HvT. 2; 1855, HBML HvT. 48/3), *Horgoló-nagy-nyomás* (1886, HBML HmT. 13) és *Horgoló-nagytelek* (é. n., HBML HvT. 2; 1855, HBML HvT. 48/3), *Nagy-telek-Horgoló* (1886, HBML HmT. 13), amelyeknek bővítményi névrészei, jelzőik variálódása is minden bizonnyal a hivatalos névforma „keresését” tükrözi, hiszen ilyesfajta

cserélődés a természetes névhasználatban kevésbé lehet jellemző. A fenti formák ráadásul *Horgoló* (1800, HBML HvT. 40; 1886, HBML HmT. 10; 1938, MOLNÁR 1938: 7; é. n., KISS E. é. n. 63; 1990, DRAVICZKY 1990: 20: *Horgoló*) és *Horgoló-nyomás* (1855, HBML HvT. 48/3: *Horgoló nyomás*) formában bukkannak fel más forrásokban.

A hivatalos használatot az olyan névformák struktúrája is jelzi, amelyek magyarázó közszavakkal (például *város*) vagy a helynév előtagjában lévő településnévnek a teljes formájával fordulnak elő: *Hajdu Dorogh Város határa* (1838, HBML HvT. 9/b), *H. Böszörményi határ* (1885, HBML HmT. 12; 1886, HBML HmT. 11), *H. Dorogi határ*, *H. Hadházi határ* (1886, HBML HmT. 11) stb.

3.4. Ez utóbbi példák más — ugyan nem nyelvi természetű, ám a forrás jellege szempontjából nem elhanyagolható — sajátosságot is mutatnak. Azt tudniillik, hogy a térképek nagy számban tartalmazhatnak rövidítéseket, s ezek különféle funkcióban jelennek meg. Előfordul például, hogy a térképkészítők a helynevek valamely névrészét (leggyakrabban a differenciáló előtagot) rövidítik, például *K. [~ Kis] Májvás* (1780, HBML HvT. 5/a), *Kis F. [~ Fekete] halom* (1783, HBML HvT. 5/b) stb., de az ugyanezekben a térképeken szereplő, ellentétes értelmű, korrelatív helynévpárjukat rövidítés nélkül, teljes formájukban szerepeltetik: *Nagy Májvás* (1780, HBML HvT. 5/a), *Nagy Fekete halom* (1783, HBML HvT. 5/b). E lejegyzési mód magyarázata az lehet, hogy a teljes alakban szereplő helynév — éppen a két névforma összetartozása miatt — világosan jelzi, hogy mi lehet a vele ellentétes értelmű helynév rövidített formájának a feloldása.

3.5. A rövidítések másik típusa, az ti., amikor a térkép készítője a helyfajtajának latin vagy német megjelölését rövidíti, első pillantásra pusztán a forrás jellegéből adódó, írásképpel összefüggő kérdésnek tekinthető: *Tedej w:h*: [= Wirtshaus 'csárda, kocsmá'] (1782–1785, EKFT.), *Fördös mor*: [= Morast 'mocsár'] (1782–1785, EKFT.), *Pr. Vid* [= praedium 'birtok'] (1850, HBML HvT. 45) stb. E jelölési mód kapcsán azonban újabb nyelvi természetű kételyek is felmerülnek, hiszen az ilyen formák helynévként való megítélése korántsem egyértelmű: vajon a német/latin fajtajelölő közsői használat mögött sejtethünk-e olyan magyar fajtajelölő földrajzi közsőt, amely a helynévnek is szerves része, alaptagja. A névhasználatot figyelembe véve az ilyen módon lejegyzett adatok mögött akár több lehetséges, egymással egyenértékű névformát is feltételezhetünk: az előbbi példánál maradva a *Tedej w:h*: adat mögött így leginkább *Tedej-csárda* vagy *Tedeji-csárda* névalak rejtőzhet, ahogyan ezt más források mutatják: *Tedej Csárda* (1855, HBML HvT. 48/1), *Tedej csarda* (1880 k., OSZK TK 1899), *Tedelyi csárda* (1819–1869, MKFT.), *Tedei csárda* (1848 k., OSZK TK 1854), *Tedeji cs. [csárda]* (1869–1887, HKFT.), *Tedeji csárda* (1972, KÖRÖSI 1972: 51, 1990, DRAVICZKY 1990: 93). Az sem kizárt, hogy *Tedej* lakói pusztán a *Csárda* formát is használhatták, minthogy a közelben több csárda nem volt.

3.6. A fajtajelölő közszó meghatározása és névhez tartozásának kérdése olyankor is nehézséget jelenthet, amikor a mérnök a denotátumok fajtáját piktogramokkal ábrázolja. Ezek többnyire általános, könnyen értelmezhető jelek, vagy pedig az adott térképhez csatolt jelkulcs segíti az értelmezésüket. Az effajta piktogramokkal történő illusztráció a denotátumok egy jól körülhatárolható körét: a csárdákat, a tanyákat, a külterületen fekvő egyéb épületeket és a romokat érinti, ahogyan azt például a *Verebszar* (1799–1801 között, OSZK TK 430) és a *Dorog* (1799–1803 között, OSZK TK 3018) csárdák térképi illusztrációin és névleírási gyakorlatán láthatjuk is; vagy a tanyanevek esetében, ahol pusztán a birtokló személy neve van feltüntetve (1819–1869: *Csuka Sándor, Kovács István*, MKFT.; 1869–1887: *Móricz Pál, Gál István*, HKFT.) a tanya földrajzi köznévi kitétele nélkül.

A fajtajelölő földrajzi köznévi utótagokkal kapcsolatban a fentiekkel ellentétes folyamat is megfigyelhető: a gazdasági térképek egy részénél ugyanis a helynevek mögött közvetlenül a denotátum jellegére, fajtájára vonatkozó elemet is szerepeltetik a mérnökök: *Görög Szállás ére Kasszálló* (1855, HBML HvT. 48/3), ahol a *Görög-szállás ére* helynév birtokos személyjeles *ér* utótagja után a hely akkori jellegére vonatkozó fajtajelölő szót (*kasszálló*) is feltüntetik. Máskor meg azt találjuk, hogy a helynév magyar földrajzi köznévi utótagja után ugyanabban a jelentésben németül is ott áll a fajtajelölő elem: *Csöszarko Kanal* (*Kanal* 'csatorna'), *Cseharka Graben* (*Graben* 'árok') (1782–1785, EKFT.). Ezekben az esetekben a helyek további adataira hagyatkozva azt mondhatjuk, hogy a helyfajta jelölő elem nem tekinthető a név részének: a fenti *Görög Szállás ére Kasszálló* például utóbb *Görög-szállás-ér* és *Görög-ér* (1819–1869, MKFT.: *Görög szállás ér*; 1990, DRAVICZKY 1990: 78: *Görög-ér*) formában adatható.

Az eddigiekben olyan jelenségeket láthattunk, amelyek látszólag csupán a térképi források jellegzetes jelölési rendszerét és megírását érintik, valójában azonban a névtani kutatások számára is nehézséget jelentenek, főként azért, mert a korabeli névszerkezetet és a tényleges névhasználatot nem állapíthatjuk meg belőlük egyértelműen. Erre pusztán azokban az esetekben van lehetőségünk, ha az adott helyre vonatkozóan további adatokkal is rendelkezünk. A fent hozott *Csuka Sándor* (1819–1869, MKFT.) adat például *Csuka-tanya*, *Csuka Sándor-tanya*, *Csuka Sándor tanyája* vagy *Csuka tanyája*-féle valós névalakot is takarhat. Az sem elképzelhetetlen ráadásul, hogy ezek közül több változat is élhetett egyidejűleg a névhasználók körében, hiszen a helynévi szinonimitás — különösen a mikrotoponimák körében — természetes jelenség.

3.7. A névhasználatra irányuló vizsgálatnak a helynevek térképekre kerülésének formai sajátosságaival párhuzamosan tekintettel kell lennie a térképek és az ezeket készítő mérnökök idegennyelvűségére, valamint a helynévlejegyzési gyakorlatukra. A térképszerkesztést és a terepfelvételeket a kezdeti időkben idegen ajkú (főként német, osztrák, cseh, francia) mérnökök készítették (KISS L. 1982:

479, REUTER 1983: 9, SEBESTYÉN 1984–1985: 87), s ez a tény a források nyelv-történeti-névtani forrásértékét, felhasználhatóságát szintén csökkentheti, hiszen a magyar helynevek vélhetően többnyire nem lehettek transzparenszek számukra.

A Hajdúnánás területére vonatkozó korai, az 1700-as évek második felétől készült térképek a magyar mellett latin vagy német nyelvűek. A meghatározott birtokok körül fekvő települések, területeik vagy éppenséggel maguknak a birtokoknak a nagyobb határrészei, útjai s a nyomások megjelölései — valamiféle hivatalos, standard formaként — leggyakrabban latinizáló alakban vagy latinra, németre fordítva szerepelnek: *territorium Nanasiense, pars Böszörményiensis; via ex Nanas ad Ujvaros* (1767–1779, MOL S11 No830: 22), *Pars Nánásiensis praedii Dedej* (1780, HBML HvT. 5/a), *Nánáser Theil (Teil 'rész')*, *Graenzen von Nánás (Grenze 'határ'* 1808 k., MOL S11 No1500), *Calcatúra prima, Calcatúra secunda* (1783, HBML HvT. 2/a; 1783/867, HBML HvT. 5/b) stb., vagy csupán egyik névrészükben vannak latinra fordítva: *Első Calcatúra, Masodik Calcatúra, Harmadik Calcatúra* (1776, OSZK TK 136). A nagyobb határrészeket, utakat nem számítva azonban a helynevek (így például a halmok, vizek) kizárólag magyar lexémákkal szerepelnek, vagy olykor legfeljebb — nyilván a német ajkú mérnökök nyelvi jegyeit magukon viselve — németes ejtésű, de a magyar lexikális szerkezettel megegyező formában állnak: *Fácsán kert, Wiszes Er, Wilagos Ret* (1776, OSZK TK 136) stb.

A 18. század második felében jelennek meg a német ajkú mérnökök révén az olyan térképek is, amelyeken — tulajdonképpen a latin névmegírás gyakorlatát utánozva — a helyneveket vagy egészében német nyelven szerepeltetik: *Bienen garten* (tkp. 'Méhes-kert', 1782–1785, EKFT.), vagy csupán egyik névrészükben németül: *Lapos Hügel* ('Lapos-halom', 1782–1785, EKFT.). Az ilyen névformák kapcsán valós névhasználatra úgy tudunk következtetni, ha az adott forrás többi e névfajtába tartozó, ám magyarul álló helynevének szerkezetét tanulmányozzuk. A *Lapos Hügel* kapcsán például segítségünkre vannak a térképen szereplő *Fekete Halom, Kiraly Halom, Szanto Halom* (1782–1785, EKFT.) stb. kiemelkedések nevei, melyek alapján az itt idézett adat mögött is nagyobb eséllyel tehetünk fel kétrészes *Lapos-halom* névformát. Az is igen gyakori, hogy a magyar előtagon (a személy- és a helyneveken használt) német végződéssel találkozhatunk: *Verebsarer Wh* ('Verébsári-csárda' 1782–1785, EKFT.). E gyakorlat a latin nyelvű határjárás levelek latinizáló helynévi formáival állítható párhuzamba. A térképek névhasználati szintjei valójában egyfajta rendszerszerű helynévhasználatot mutatnak, s kétségünk sem lehet afelől, hogy magát a térképkészítési folyamatot többféle névhasználat együttes hatása is erősen befolyásolta. A névhasználói szintek egyidejű jelenléte olykor egészen nyilvánvalóan megmutatkozik, ezt részint a korábbi példák kapcsán láthattuk is már: az eljáró mérnök nyelve különféle módon befolyásolhatta a térképre kerülő helynevek struktúráját és nyelviségét. Részint pedig az egy-egy denotátum jelölésére hasz-

nált szinonim névformák mindegyikének rögzítése (például 1854: *Töviskes hát alja avagy: Veresnád farka*, HvT. 39; 1855: *Penzes halom vagy Lyukas halom*, HvT. 48/1 stb.) megítélésem szerint mind arra utalnak, hogy a helybeliek névhasználata is rákerülhetett a térképre. Ezt támogathatják a helyi nyelvjárási ejtést tükröztető lejegyzések: *Ződ Halom Lapossa* (1767–1779, MOL S11 No830: 23), *János kutya* (1776, OSZK TK 136) stb. De ezt illusztrálhatja a *Nem-halom* megjelölés is (1776, OSZK TK 136), amely vélhetően az adott beszédhelyzetben nem a terület tulajdonvére, hanem sokkal inkább fajtájára, jellegére vonatkozóan adott információt, illetve a *Négy águ kútnál*-féle (1819–1869, MKFT) helynév, amely esetleg a határ bejárása során a beszédhelyzetből ragos formájában kiragadott alak lehet.

3.8. A térképek mint források számos olyan kérdést vetnek tehát fel, amelyek tisztázása nélkül az adatokat aligha értékelhetjük reálisan: a névszerkezet azonosításának gondjai, ezzel összefüggésben a név–nem név problematikája, az idegen ajkú lejegyzők nyelvi beavatkozása egyaránt alapjaiban határozza meg egy-egy forrás névhasználati értékét és a névtani elemzésekben való felhasználhatóságát. E nehézségek olykor persze megnyugtatóan megoldhatók, például azáltal, hogy a kérdéses névformát (vagy a kutatói intuíció alapján névnek tartott formát) az adott forrás többi névadatával összevetjük, vagy más esetekben a vizsgált korban keletkezett, más típusú forrásokban kutatjuk fel a további előfordulásait (vö. például NYIRKOS 1970: 92, REUTER 1983: 14).

A térképek névhasználati szintjeinek szétválasztásakor számolnunk kell ráadásul a térképezés sok évszázados hagyományaival is: a latin vagy latinizáló formák szerepeltetése ennek a hagyománynak a továbbvitelét, szokását testesítheti meg, míg a német vagy részben német helynevek pedig a térképkészítő mérnökök névhasználatát jelzik. A latin és a német elemek mellett a térképeken gyakran ott talált nyelvjárási ejtés szerint lejegyzett helynevek viszont bizonyosan a helybeli lakosság névhasználatát tükrözik.

E forrástípus gyakran maguknak a határjáró dokumentumoknak az egymáshoz való viszonyához is adalékokat nyújthat. A Tedej birtok határjárásáról készült térkép (1767–1779, MOL S11 No830: 23) például a határjárás rövid latin nyelvű szövegét is közli, amely kifejezetten a középkori oklevélszövegekre emlékeztető formát mutat: a szövegben latin megnevezőszós szerkezetekkel állnak a magyar helynevek. Így tulajdonképpen ugyanarról a jogi eljárásról (a birtokok határainak rögzítéséről) többfajta, egy időben keletkezett forrástípussal is rendelkezünk.

4. A h a t á r j á r á s i l e v é l (litterae reambulatoriae) bíraskodással kapcsolatos oklevél, s mint oklevél jogbiztosító szerepű, jogi jelentőségű tényről állították ki (RÉFI OSZKÓ 1993: 55). Ezeknek — mint a névkutatás másik fontos forrásának — a térképekkel való összevetése elsőre talán reménytelennek tűnhet, hiszen a két forrástípus már pusztán formájában is alapvetően eltér egymás-

tól: a térképek képi ábrázolások, amelyek által — ahogy a fentiekben erre már utaltam is — első pillantásra több, az adott objektumra vonatkozó ismerethez juthat hozzá a kutató, hiszen azokról a helynevek mellett az egyes denotátumok jellege, kiterjedése stb. is leolvasható. A határjárás levelekben viszont a helynevek szövegbe ágyazottan szerepelnek, s ennek révén inkább magára a névhasználatra vonatkozóan nyújthatnak többletinformációkat.

A két forráscsoport összehasonlíthatóságát ugyanakkor több tényező is megalapozhatja: egyrészt az, hogy mindkét típusú dokumentum lényegében ugyanazt a (birtok)jogi műveletet rögzíti: a határ megjárását, a határpontokat vagy épenséggel a határ megújítását. Másrészt a térképek és a határlevelek lejegyzői is igen erősen ragaszkodtak a dokumentumkészítés évszázados hagyományaihoz. A határjárás levelek esetében például olyannyira, hogy még a 18. századi okiratok is formájukat, nyelvi fordulataikat, struktúrájukat és formai jegyeiket tekintve a korai, 12–13. századi határjáró oklevelekkel mutatnak nagyfokú hasonlóságot. Minthogy ezek még ez idő tájt is jórészt latin nyelvűek és bennük magyar nyelven állnak a helynevek, valójában szórványemlékeknek tarthatjuk őket.

4.1. Hajdúnánás területére vonatkozóan három, a térképekkel egykorú, 18. századi határjárás levéllel rendelkezünk (Tedej: 1770, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 2., Tedej és Vid határjárásai 1776-ból: SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 4. [fogalmazvány] és SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3. [tisztázat]). E dokumentumoknak a középkori határjáró oklevelekkel való hasonlósága leginkább a szövegezési és beillesztési eljárások terén ragadható meg. A 18. századi határlevelek helynevei is a *dico* 'mond, nevez valakit valaminek' (megfelelő számban, esetben álló) szerkezettel vannak beillesztve, de előfordul az *apello* 'nevez valaminek' és a *nuncupo* 'megnevez' igealak is a helynevek közvetlen szövegekörnyezetében: *ad plagam Thedei Lapos dictam; ad Insulam denuo Sziget nuncupatam; per Venam Csikos ér apellatam* (1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3.) stb. Az effajta eljárás a 19. században már magyar nyelven vezetett határjárás levelekben is felbukkan, például: *Az Első Határ Melly a Böszörményi-Nánási és a Polgári Szégelet Határnál esik és Hármás Határnak neveztetik* (1811, HBML Jkv.), *azon ponthoz hol a polgári thedeji és a Nánási thedeji puszták egybe ütköznek, és a mely hármás határ domb az úgy nevezett kis mályvás szigeten vagyon* (1853, HBML Jkv.) stb. A határlevelek egyik névhasználati szintjét tehát — csakúgy, mint a térképek esetében — alapvetően a dokumentumok formuláinak évszázados változatlansága határozta meg, amely mintegy „előírta”, szabályozta a helynevek rögzítésének szövegszerű kereteit. Ez a hivatalos névhasználatot magában foglaló keret, amelynek az alapjait legfőképpen az idegenajkúság teremtette meg, a térképek kapcsán már bemutatott jellegzetességekkel bír. Ilyen specialitásként foghatók fel például a határlevelek azon szövegrészei is, amelyekben a magyar helynevek előtt latin fajtajelölő elemek állnak, s ezek tulajdonképpen a magyar helynév fajtajelölő utótagjának latin megfelelői:

Collem Utas Halom dictam (1770, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 2.), *Viam Horgolo Uttya dictum*; *Colliculi Lyukas halom dicti* (1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3), *In eadem Linea Venam Videre dictam* (1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 4.) stb. E formulák a térképek *Cseharka Graben*-féle (1782–1785, EKFT.) alakjaira emlékeztetnek, ahol a helynév magyar földrajzi köznévi utótagja után vele azonos jelentésben németül is szerepel a fajtajelölő lexéma.

A térképek névhasználati szintjeinek vizsgálatakor mint szembeötlő jegyet említettük meg azt, hogy a körbehatárolt birtok nagyobb egységei, határrészei, a környező települések és utak rendre latinra fordított alakban fordulnak elő bennük. Nincs ez másképp a határlevelek szövegeiben sem, ahol ugyanezek az objektumtípusok állnak jellegzetesen latinra fordítva: *nempe inter Territorium Tedejiénsé & Szent Mihalyinesé incipiendo* (1770, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 2.), *Cumulum penes publicam Viam Debretzinensem prostantem* (1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3.) stb.; olykor specifikusan a magyar helynévi szerkezetnek megfelelően: az *ad preattactam Eszláriensem viam* (1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3.) megjelölés a valós névhasználatban minden bizonnyal *Eszlári út* lehetett.

4.2. A térképi források kapcsán láthattunk példát arra is, hogy korrelatív viszonyban álló nevek egyikében az előtag rövidített formában szerepel, s a rövidítés feloldását a másik (teljesen kiírt) névalak alapján tehetjük meg. A korrelációban álló helynevek határlevelekben olykor szintén rövidítve, de más megoldással jelentkeznek: nem a differenciáló névrész, hanem — az összetételeket általánosan érintő szabályos törlési szabály értelmében — az utótag marad el a szövegben: *ad locum mályvás hat dictum ubi etiam inter Nagy et Kis malyvas repertum antiquum Cumulum*; *antiquum iterum inter duos cumulos Nagy & Kis vidi halom dictos* (1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 4.) stb.

Ami a névhasználati szintek elkülöníthetőségének kérdését illeti, az adatközlők névhasználatára véleményem szerint e forrástípus esetében is egyrészt a szövegekben szereplő szinonim értékű, vagylagos formában szereplő helynevek utalhatnak: például *paludem transcendendo ad Insulam Elő Hát alias Méhes Sziget etiam dictam* (1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3.), *per Venam Csikos ér apellatam ad alteram Insulam Madarasz Sziget alias Barom állás nuncupatam* (1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3.) stb. Maguknak a helyneveknek a lejegyzési formája is arra enged következtetni, hogy a helybeliektől hallott névalakokat kiejtés szerint vetették papírra: *Ad Locum Cse Halma alatt lévő Lapos dictum* (1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3.), *etiam observato Colliculum Cse Halma ascendentes* (1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3.), *Viam Nyárjas ut transeuntes* (1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3.). A *Cseh halma alatt lévő lapos* forma közszoói helymegjelölésnek látszik (lásd erről a térképeknél írottakat), ami arra utalhat, hogy az adatközlő a hely nevét nem

ismerte.⁴ A hely egykorú térképeken nem szerepel, a mai adatközlők a *Cseh-halom* mellett egyrészt az *Uzonyi-lapos* (DRAVICZKY 1990: 61), illetve a *Zsombékos-lapos* (DRAVICZKY 1990: 80) nevű helyeket ismerik, amelyek közül az egyik esetleg azonos lehet a határjárás levél szövegében említett hellyel.

4.3. A konkrét névhasználatra irányuló elemzés során kitüntetett figyelemben kell részesítenünk azokat a dokumentumokat (itt a Hajdúnánás területére vonatkozó határleveleket), amelyek összefüggenek egymással: Tedej és Vid birtokok 1776-ban keltezett határjárásai közül az egyik fogalmazvány (SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 4.), a másik pedig tisztázat (SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 3.). A két dokumentum legtöbb egysége szövegszerűen megegyezik, ám például a fogalmazvány egyes elemei utólag lettek beszúrva a sor fölé (ezeket félkövérrel jelzem): *Venam Csikos ér dictam ad alteram Insulam Madarasz Sziget **alias Barom állás nuncupatam*** (1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 4.), s ugyanez a tisztázatban betoldás nélkül, már végleges formájában szerepel. E lejegyzési mód arra enged következtetni, hogy a határjárások szövegét a határ megjárását követően is alakíthatták még, ilyen utólagos — s olykor más kézírással megörökített — beszúrások, javítások olvashatók a szövegben. Az előbbire (a beszúrára) láthatunk példát ebben a szövegrészben is: *in extremitate Insule Vég vár dicta **inter virgultum Rakottyas bokor*** (1770, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 2.), a javításra, kiigazításra pedig az *in plaga kasziba szek seu in fine occidentali Insula Hosszú Sziget dicta penes antiquam Viam Malyvas Út ~~prep*** venam Kasziba~~ situatam* szövegrészlet szolgálhat illusztrációként (1776, SZSZBML IV.A. 9. 1. fasc.1. No. 4.).

5. A két forrástípus névhasználata néhány tekintetben egyezéseket mutat, amelyek elsősorban abból fakadhatnak, hogy egyidejűleg több névhasználati szint is hatással lehetett a keletkezésükre. Mind a térképek, mind a levelek határjárásait tanúk részvételével készítették el a hivatali személyek (TAKÁCS 1987: 163), így a helynevek többsége feltehetően valóban tényleges használatának megfelelően került be a dokumentumokba. E tényleges, a közösség által (is) használt helynevekről viszonylag könnyen megállapítható használati körük s értékük, az ettől eltérő alakulatokról azonban sok esetben nehezen dönthető el, hogy azok a mérnök, a megszóvegező sajátos névhasználatára (nem ritkán idegenajkúságára) vagy pedig a forrás szöveg hagyományozódására vezethetők-e vissza.

Az előzőekben több ízben is utaltam arra, hogy a forrástípusok vélhetően szoros kapcsolatban állhattak egymással, s gyakori lehetett a korábbi határjárásokra való támaszkodás (vö. TAKÁCS 1987: 165), sőt akár azok szövegszerű (vagy egyes szövegegységekre kiterjedő) átvétele is. Egy korábbi határjárást tartalmazó

⁴ Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen saját gyűjtési tapasztalataim is azt mutatják, hogy az adatközlők a település határának csak egy bizonyos részét ismerik. Ebben az esetben viszont inkább arról lehet szó, hogy csupán annak az adott területnek a nevét nem tudja az adatközlő, míg a többiét igen.

dokumentum ugyanis esetlegesen viszonyítási pontként szolgálhatott a települések közötti határok felülvizsgálatához vagy az új határok, határpontok megállapításához is. Tedej birtok 1579-es első ránk maradt határjárásában például (amely a földesurak birtokában álló Tedej és a szomszédos, az egri káptalan birtokában lévő Polgár közötti határpert rögzíti) az egri káptalan „nagy bizonyító értékű határjáró oklevelekkel” érvel igaza mellett (SUGÁR 1974: 451), de például a HUDATSIK PÁL hajdúkerületi mérnök által 1854-ben készült térképen (HBML HvT. 39) is megjegyzi szerzője, hogy az egy hiteles térképekről összeszerkesztett térkép.

Irodalom

- BAK BORBÁLA (2009), Történeti földrajz–topográfiai rekonstrukció. A térkép és a történeti földrajz. In: *Levéltári kézikönyv*. Szerk. KÖRMENDY LAJOS. Bp. 68–72.
- BÁRTH M. JÁNOS (2010), Helynevek vagy körülírások? In: *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 209–21.
- DRAVICZKY IMRE (1990), *Hajdúnánás földrajzi nevei*. Hajdúnánás.
- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2004.
- FODOR FERENC (1952–1954), *A magyar térképírás*. Bp.
- HBML HmK. 10 = *Hajdúnánás város tagosított határrészeinek Tedej, Nyiczki-föld és Verestenger-járás szelvénye*. Készítette HEGEDŰS PÁL tagosító mérnök. 1886. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára.
- HBML HmK. 11 = *Hajdúnánás város tagosított határrészeinek Pusztaszelvénye*. Készítette HEGEDŰS PÁL tagosító mérnök. 1886. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára.
- HBML HmK. 12 = *Hajdúnánás város tagosított határrészeinek Fűrjhalom- és Lopóhalom-járás szelvénye*. Készítette HEGEDŰS PÁL tagosító mérnök. 1886. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára.
- HBML HmT. 10 = *Hajdúnánás város tagosított határrészeinek Tedej, Nyiczki-föld és Verestenger-járás szelvénye*. Készítette HEGEDŰS PÁL tagosító mérnök. 1886. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára.
- HBML HmT. 11 = *A város tagosított határrészeinek Vidi-föld szelvénye*. Készítette HEGEDŰS PÁL. 1886. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára.
- HBML HmT. 12 = *A város Külső-Nagy-legelőjének rendezés utáni térképe*. Készítette HEGEDŰS PÁL. 1885. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára.
- HBML HmT. 13 = *A város tagosított határrészeinek Zajgató-járás szelvénye*. Készítette HEGEDŰS PÁL. 1886. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára.
- HBML HmT. 18 = *Hajdúnánás határtérképe*. Készítette MAJOR ISTVÁN. 1893. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára.

- HBML HvK. 1/1–7 = *Hajdúnánás határtérképe*. Készítője ismeretlen. 1869. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 1 = *Külső-Tedej határtérképe*. é. n.. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 2 = *Külső-Tedej. Határtérkép*. Készítője ismeretlen. é. n.. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 2/a = *Hajdúnánás határtérképe*. A város kiosztási terve. Készítette HANKÓCZY JAKAB. 1783. Másolta HUDATSIK PÁL hajdúkerületi mérnök. 1867. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 5/a = *A város által bérelt Tedej pusztá térképe*. Készítette KNEIDINGER ANDRÁS. 1780 körül. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 5/b = *A város határának felosztási terve*. Készítette HANKÓCZY JAKAB. 1783. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 9/b = *A város lakosai birtokában lévő szállásbeli földek térképe*. Szerk. HUDATSIK PÁL. 1838. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 39 = *Nánási határban Tisza-ártér térképe*. Készítette HUDÁCSIK PÁL. 1854. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 40 = *Külső-Tedej, Büdsszentmihály melletti birtok*. Készítette KOVÁTS GYÖRGY. 1800. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 45 = *Vidi-föld nánási részének térképe*. Készítője ismeretlen. 1850. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 48/1–4 = *A város adományos és belső tedeji közlegelőből az államkölcson fedezésére haszonbér alá kiosztott földek térképe*. Készítette MOLNÁR JÓZSEF. 1855. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 49 = *A Belső-Tedeji- és adományos nánási legelőből kiosztott földek térképe*. Készítette MOLNÁR JÓZSEF. 1856. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 51 = *Tedej és Vid puszták vízrajzi és növényzeti térképe*. Készítette STEIN HENRICH mérnök. 1857. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 53 = *Tedej pusztá növényzeti és vízrajzi térképe*. Másolta STEIN HENRICH mérnök. 1857. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML HvT. 56 = *A nánási Rét a birtokosok között egy tagbani felosztásának térképe*. Készítette HUDATSIK PÁL hajdúkerületi mérnök. 1858. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML Jkv. 1811. = *Határújtási jegyzőkönyv*. In: V.A. 301./1.d. *Tedej és Vid pusztákra vonatkozó vegyes iratok 1606–1791*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML Jkv. 1853 = *A tedeji prédiom határjárási jegyzőkönyve*. 1853–1854. In: V.A. 301./1.d. *Tedej és Vid pusztákra vonatkozó vegyes iratok 1606–1791*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.

- HBML Ny. 34 = *A Külső-Tedeji-pusztai kiosztási térképe*. Készítette MOLNÁR JÓZSEF mérnök. 1858. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HBML Ny. 117 = *A város (Hajdúnánás) határtérképe a dűlők és telekszámok feltüntetésével*. 1920. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveletára.
- HKFT. = *Harmadik katonai felmérés 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1:25.000*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN (2008), A Tihanyi alapítólevél helynévi szórványainak névrendszertani tanulságai. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 3*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 9–27.
- KIRÁLY LAJOS (1970), A hivatalos névadó tevékenység hatása földrajzi neveink életére. *NytudÉrt.* 70: 70–3.
- KISS ESZTER (é. n.), *Hajdúnánási tájszó- és szöveggyűjtés*. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kézirattára. Debrecen.
- KISS LAJOS (1982) Régi földrajzi nevek, régi térképek. *Nyr.* 106: 477–83.
- KOMÁROMY ANDOR (1910), *Magyarországi boszorkányperek okleveletára*. Bp.
- KÖRÖSI SÁNDOR (1972), *Hajdúnánás földrajzi nevei*. Szakdolgozat. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kézirattára. Debrecen.
- MEZŐ ANDRÁS (1982), *A magyar hivatalos helynévadás*. Bp.
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2005.
- MOL S11 No532 = *Mappa universalis totius cameralis domini Tokajensis genium situm terrenorum cameralium, nec non locorum inter et circumjacentium exhibens*. Szerző (tervező): KNEIDINGER, ANDREAS. Keletkezés éve: 1768 körül. In: *A Magyar Országos Levéltár Térképtára I. Kamarai térképek 1747–1882*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.
- MOL S11 No830: 1 = *Mappa Universalis Totius Cammeralis Dominium Tokajensis Genuinum Situm Terrenorum Cammeralium nec non Locorum inter et Circumjacentium exhibens Perfecta...* Szerző (tervező): KNEIDINGER, ANDREAS. Keletkezés éve: 1768. In: *A Magyar Országos Levéltár Térképtára I. Kamarai térképek 1747–1882*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.
- MOL S11 No830: 14 = *Mappa Teritorii Bód...* Szerző (tervező): KNEIDINGER, ANDREAS. Keletkezés éve: 1767–1779 között. In: *A Magyar Országos Levéltár Térképtára I. Kamarai térképek 1747–1882*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.
- MOL S11 No830: 16 = *Charten von der Büder Controvers...* Szerző (tervező): KNEIDINGER, ANDREAS. Keletkezés éve: 1776. Kézirat határtérkép (Büd és a vele határos községek közötti vitás határok térképe). In: *A Magyar Országos Levéltár Térképtára I. Kamarai térképek 1747–1882*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.
- MOL S11 No830: 22 = *Mappa Praedii Vid...* Készítette (tervezte): KNEIDINGER, ANDRÁS. 1767–1779 között. In: *A Magyar Országos Levéltár Térképtára I. Kamarai térképek 1747–1882*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.

- MOL S11 No830: 23 = Mappa Praedii Dedej... Készítette (tervezte): KNEIDINGER, ANDRÁS. 1767–1779 között. In: *A Magyar Országos Levéltár Térképtára I. Kamarai térképek 1747–1882*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.
- MOL S11 No1500 = Charten von Praedium Ratz Vid in der ... Szabolcser Gespanschaft, Zwischen denem Granzen Nánás, Dorog, Czégén und Böszörmén liegend. Készítője ismeretlen. 1808 körül. In: *A Magyar Országos Levéltár Térképtára I. Kamarai térképek 1747–1882*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.
- MOL S12 Div10 No69: 1 = Administrativ - und General-Karte des Königreiches Ungarn... Szerző (tervező): K. K. Militärisch Geographische Institut. Keletkezés éve: 1858. In: *A Magyar Országos Levéltár Térképtára II. Helytartótanácsi térképek 1735–1875*. Megjelent: 2006. december.
- MOL S12 Div10 No69: 2 = Administrativ und General-Karte des Königreiches Ungarn... Szerző (tervező): K. K. Militärisch Geographische Institut. Keletkezés éve: 1858. In: *A Magyar Országos Levéltár Térképtára II. Helytartótanácsi térképek 1735–1875*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.
- MOL S12 Div11 No2 = Geographische Karte des Königreichs Hungarn. Készítője ismeretlen. 1782–1784. In: *A Magyar Országos Levéltár Térképtára II. Helytartótanácsi térképek 1735–1875*. Magyar Országos Levéltár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.
- MOLNÁR JÓZSEF (1938), Hajdúnánási határnevek és azok hagyományai. In: *Hajdúnánási Református Gimnázium Értesítője*. Hajdúnánás. 7–18.
- MOLNÁR JÓZSEF (1978), A régi magyarországi térképek nyelvtörténeti jelentősége. *MNy*. 74: 175–80.
- NYIRKOS ISTVÁN (1970), Térképeink névtani tanulságairól. *NyudÉrt*. 70: 89–93.
- OROSZ ISTVÁN (1973), Mezőgazdasági termelés és agrártársadalom. In: *Hajdúnánás története*. Szerk. RÁCZ ISTVÁN. Hajdúnánás. 89–208.
- OSZK TK 136 = Charten von der Ka[mer]al Pusztá Wid in der loeblichen Szabolcser Gespanschaft, zu der Herrschaft Tokay gehoerig. Készítette: IOSEPH HURY. 1776. In: *Kézírtos térképek az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában*. Országos Széchényi Könyvtár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.
- OSZK TK 430 = Conspectus praeuius incl: cottus Szaboltsensis. Készítette: LIPSZKY JÁNOS. 1799–1801 között. In: *Kézírtos térképek az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában*. Országos Széchényi Könyvtár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.
- OSZK TK 1854 = A' hajdu városok kerülete' választó kerületekre felosztásának területi térképe. Készítette: HUDÁCSIK PÁL. 1848 körül. In: *Kézírtos térképek az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában*. Országos Széchényi Könyvtár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.
- OSZK TK 1899 = Debreczeni katasteri kerület átnézeti térképe. 1880 körül. In: *Kézírtos térképek az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában*. Országos Széchényi Könyvtár–Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.